

Sultan II. Abdülhamid Döneminde Koleraya Karşı İlaç Geliştirme Çalışmaları*

Elif Gültekin**

Öz

Sultan II. Abdülhamid döneminde sağlık alanında pek çok yenileşme çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar arasında yeni sağlık kurumlarının açılması, başta hekim ve eczacı olmak üzere sağlık çalışanları yetiştirmeye önem verilmesi, tıp alanındaki yeni keşif ve gelişmelerin en kısa sürede Osmanlı topraklarında da uygulanmaya başlaması yer almaktadır. Halk sağlığını tehdit eden salgın ve bulaşıcı hastalıklarla bilimsel mücadelenin temelleri de yine Sultan II. Abdülhamid döneminde atılmıştır. Bu makalede, Sultan II. Abdülhamid döneminde sağlık alanında yapılan yenilikler arasında, bugüne kadar bilinmeyen önemli bir adım olarak, koleraya karşı ilaç geliştirme çalışmalarının da yer aldığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Kolera, ilaç geliştirme, tıbbi keşifler, Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı modernleşmesi.

* Bu makale, Prof. Dr. Nil Sarı danışmanlığında Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik ABD'da 2016 yılında tamamlanan "19. Yüzyılda Osmanlılarda Kolera Tedavileri" başlıklı tezden üretilmiştir. Tez çalışması İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından TDK-2016-3780 numaralı proje kodu ile desteklenmiştir.

Geliş Tarihi: 07 Şubat 2017 – Kabul Tarihi: 11 Haziran 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Gültekin, Elif (2020). "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Koleraya Karşı İlaç Geliştirme Çalışmaları". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 92: 115-134.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik ABD – İstanbul/Türkiye
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3241-2347
elifgultekin@yahoo.com

Giriş

Osmanlı Devleti'nin III. Selim döneminden itibaren sağlık alanında attığı yenileşme adımları, Sultan II. Abdülhamid Han döneminde Osmanlı hâkimiyetinin hiçbir dönemiyle kıyaslanamayacak kadar geliştirilmiştir. Bu dönemde, çağın ihtiyaçları doğrultusunda pek çok yeni sağlık kurumu açılmış, sağlık uygulamalarını yasal zemine oturtmak için yönetmelikler hazırlanmış, başta hekim ve eczacılar olmak üzere yeni sağlık elemanı yetiştirmeye önem verilmiş, tıp alanındaki yeni keşifler ve gelişmeler en kısa sürede transfer edilmiştir. Halk sağlığını tehdit eden salgın ve bulaşıcı hastalıklarla bilimsel mücadelenin temelleri de yine Sultan II. Abdülhamid döneminde atılmıştır (Yıldırım 2011: 245-263, Sarı 2014: 2).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz bazı belgelere göre, Sultan II. Abdülhamid döneminde, dönemin en önemli hastalıklarından biri olan koleraya karşı ilaç geliştirme girişimlerinde bulunduğu da öğrenmekteyiz. Arşiv belgelerine göre kolera ilacı geliştirme çalışmaları Tabip Binbaşı Kaymakam Yusuf Zeki Bey, Tabip Binbaşı Halim Bey ve Cerrah Mustafa Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızın amacı, bugüne kadar varlığından haberdar olmadığımız, ancak sağlık tarihimiz açısından son derece önemli olan bu girişimleri, arşiv belgelerinin sağladığı veriler ışığında incelemektir.

Cerrah Mustafa Efendi'nin Koleraya Karşı Keşfettiği İlaçlar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine göre, Sultan II. Abdülhamid döneminde koleraya karşı etkili bir ilaç terkibi üzerinde çalıştığını öğrendiğimiz isimlerden biri, İkinci Ordu-yu Hümayun cerrahlarından Mustafa Efendi'dir. Cerrah Mustafa Efendi 1885 (H. 1303) yılında keşfettiği ilacı bir kolera salgınının hüküm sürdüğü İtalya'da tabip ve muallimlerin gözetiminde denemek üzere başvuruda bulunmuştur. Kendisine bir miktar harcırah ödenerek ve masrafları karşılanarak, yanına da lisan bilen bir memur verilerek Roma Büyükelçiliğimizin gözetimine gönderilmeyi talep eden Cerrah Mustafa Efendi'nin bu isteği İtalya'nın İstanbul Büyükelçiliğine iletilmiştir. İtalya Devleti bu başvuruyu memnuniyetle kabul ettiğini bildirmiş, böylece gerekli yazışmalar başlatılmıştır (BOA: Y.A.HUS 206/29). Ancak ilacın planlandığı gibi İtalya'da denenip denenmediği hakkında herhangi bir veriye sahip bulunmamaktayız.

1887 (H. 1305) senesine ait bir belgeye göre, bu kez Yıldız Saray-ı Hümayunu Eczanesi'nde görevli olduğu belirtilen Cerrah Mustafa Efendi'nin koleraya karşı hazırladığı ilacın terkiibi ve kullanılış şeklini içeren bir reçete örneği, II. Abdülhamid'in emriyle denenmek üzere Nasiriye'ye gönderilmiştir. Sultan II. Abdülhamid bir süre sonra bu ilaçla tedavi edilen hastalardan nasıl bir netice alındığını sormayı ihmal etmemiştir (BOA: İ.DH 1150/89634). Sultana ilacın kullanımından alınan netice hakkında bir malumat ulaştırılmış mıdır sorusuna, elimizdeki belgeler bir cevap sağlayamamaktadır. Ancak kısa bir süre sonra Cerrah Mustafa Efendi'nin ilaçlarının tetkik edilmek üzere Tıbbiye Nazırlığına iletilindiğini görmekteyiz. Tıbbiye Nazırı kendisine iletilen bu terkipler hakkında Meclis-i Tıbbiye-yi Mülkiye ve Sıhhiye-yi Umumiye'den görüş istemiştir. Cerrah Mustafa Efendi'nin incelemeye konu olan ilaçlarının terkiibi şöyledir:

“Kolera Hastalarında Kullanılacak İlaç

16 dirhem likör de Hoffmann yani lokman rubu

Kinin (sulfato)

15 buğday mazı cevberi yani tanin

30 damla afyon rubu seyyidü'n-nihamin bir dirhem kullanılmasında sakınca yoktur.

Bu eczalar bir havan içinde karıştırılarak kolera hafif ise yarısı, şiddetli ise yarım saat ya da bir saat sonra kalan yarısı da kullanılmalıdır, gerekirse ertesi gün de aynı şekilde devam edilmelidir.

Koleraya Yakalanmamak İçin (Şahs-ı Selimi Muhâfaza)

24 dirhem nane suyu

8 dirhem tarçın rubu

8 dirhem kaşkotu rubu

8 dirhem karanfil rubu

1 dirhem kunduz böceği rubu

5 dirhem melisa rubu

Bunlar karıştırılarak sabahları aç karnına, bir fincan su veya kahveye bir yemek kaşığı karıştırılarak içilmelidir.

Koleranın şiddeti bertaraf edildikten sonra husule gelecek harareti gidermek için bir miktar kan alınması gereklidir” (BOA: Y.A.HUS 228/76).

Tıbbiye Nezareti'nde yapılan değerlendirme sonrasında bildirilen görüş; Cerrah Mustafa Efendi'nin terkiplerinin içeriğindeki maddelerin kolera tedavisinde yıllardan beri kullanıldığı, hatta farmakopelerde (*edviye düsturlarında*) koleraya karşı etkili olduklarının yer aldığı, bu nedenle Cerrah Mustafa Efendi'nin söylediği gibi yeni bir ilaç icad etmiş olmadığı, icadının sadece bu maddelerden bir karışım oluşturmak olduğu şeklindedir. Ayrıca bu maddelerin karıştırılması, birbirlerinin etkilerini değiştirebileceklerinden dolayı bilime aykırı bulunmuştur. Üstelik Cerrah Mustafa Efendi'nin koleradan korunmak için hazırladığı terki bin içerdiği kunduz böceği ruhunun haşereden üretilen bir madde olması nedeniyle tehlikeli olduğuna karar verilmiştir (BOA: Y.A.HUS 228/76).

Bu rapora rağmen, yaklaşık dört ay sonra Sultan II. Abdülhamid Tıbbiye Nezaretine, Cerrah Mustafa Efendi'nin ilacının kolera salgınları yaşanmakta olan Halep ve Suriye'de denenmesi talimatını vermiştir (BOA: DH.MKT 1780/54). Tıbbiye Nezareti ise, Cerrah Mustafa Efendi'nin terkiplerinde yer alan maddelerin çoğu kolerada kullanıla gelen maddeler olmalarına rağmen bu terkiplerin olumlu sonuçlarının bugüne kadar görülemediği, diğer maddelerin ise tehlikeli maddeler oldukları ve şimdiye kadar hayvan ve insanlarda denenip denenmediklerinin bilinmediği, denendilerse bile sonuçların istatistiği çıkarılmadıkça kullanılmalarına cesaret edilemeyeceği şeklinde karşılık vermiştir (BOA: DH.MKT 1783/128). Ancak Sultan ilaçların denenmesi konusunda ısrarcı olmuş, Cerrah Mustafa Efendi'den mesuliyeti üzerine aldığına dair bir taahhüd alınarak ilaçların denenmesinin sağlanmasını istemiştir (BOA: DH.MKT 1787/74). Bunun üzerine Cerrah Mustafa Efendi gerekli taahhüdü vermiş, kolera salgını yaşanan bölgelerde bir heyet tarafından denenmek üzere ilaçlarından iki şişe numuneyi teslim etmiştir (BOA: DH.MKT 1802/113). Ardından Sultan II. Abdülhamid, Cerrah Mustafa Efendi'ye ilacından yeteri kadar imal edebilmesi için 1307 senesi Dahiliye bütçesinin "hesapta olmayan harcamalar kalemi"nden 1740 kuruş ödenmesini ve Cerrah Mustafa Efendi'nin bizzat kendisinin seçeceği bir tabibin ilaçlarını denemek üzere kolera hüküm süren Halep, Suriye gibi bir bölgede görevlendirilmesini, bu tabibin ücret ve harcırahlarının da aynı bütçeden karşılanmasını uygun görmüştür (BOA: DH.MKT 1883/62). Eğer Cerrah Mustafa Efendi'nin icad ettiği ilacın yeniden imal edilmesi gerekirse, gerekli masrafların yine Dahiliye Veznesi'nden, eski kayıtlarda yer alan daha önceki meblağlar ölçü alınarak aynı şekilde ödenmesini emretmiştir (BOA: DH.MKT 1889/63).

Bunun üzerine Tabip Yüzbaşı Mehmed Salim Efendi, Cerrah Mustafa Efendi'nin ilacını denemek üzere görevlendirilmiş, aylık 500 kuruş maaş tahsisıyla Suriye'ye gönderilmiştir (BOA: DH.MKT 1898/54). Suriye Seraskerliği'ne durum yazı ile bildirilmiş, Mehmed Salim Efendi'nin 325 kuruş olan varış harcırahının oraca ödenmesi talimatı verilmiştir (BOA: DH.MKT 1889/72). Kısa bir süre sonra Suriye Seraskeri Rıza talimatları aldığını ve görevlendirilen kişinin ayın altısında Şam'a doğru yola çıktığını, Sıhhiye Dairesi adına Dersaadet'e bildirmiştir (BOA: DH.MKT 1898/54).

Aradan altı ay geçtikten sonra Yüzbaşı Mehmed Salim Efendi, Cerrah Mustafa Efendi'nin tertip ettiği kolera ilacını denemek üzere bulunduğu Suriye'den memuriyetini tamamlayarak geri dönmüş, ilaç hakkındaki raporunu Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne sunmuştur. Bu rapora göre, ilaç ancak üç hasta üzerinde denenebilmiş, ne yazık ki hiç biri üzerinde olumlu etkisi görülememiştir (BOA: DH.MKT 1952/1). Mehmed Salim Efendi geri döndükten sonra ayrıca, görevi sürecince üç aylık maaşını alamadığı hakkında şikayette bulunmuştur. Bunun üzerine Suriye Vilayeti idaresine maaşın ödenmemesinin bir nedeni olup olmadığı sorulmuş, eğer bir sorun olmaksızın ödenmediyse, kişinin hak ettiği maaşın istediği yere gönderilmesi talimatı verilmiştir (BOA: DH.MKT 1955/5).

Suriye görevlendirmesi biten Mehmed Salim Efendi, eski görev yeri olan Haydarpaşa Hastanesi'ne (BOA: DH.MKT 1993/7) tekrar memur edilmiştir. Ancak padişah bu işin peşinin bırakılmamasını, yeni bir salgın ortaya çıkarsa ilacın yeniden denenmesini ve deneme için görevlendirilecek tabiplere de teşvik olması için mükafatlar vaad edilmesini istemiştir (BOA: DH.MKT 1960/41).

Aradan üç ay geçtikten sonra bu kez Trabzon'da bir kolera salgını baş göstermiş, Cerrah Mustafa Efendi Sultanın emri doğrultusunda ilacının orada denenmesi için müracaatta bulunmuştur (BOA: DH.MKT 1993/7). Ayrıca gerekli miktarda ilacın hazırlanması için sarf olunacak meblağın karşılanmasını talep etmiştir (BOA: DH.MKT 1998/25). Bunun üzerine ilacı denemek üzere yine aylık 500 kuruş maaş tahsis edilerek Yüzbaşı Mehmed Salim Efendi Trabzon Polathane Tahaffuzhanesi'nde görevlendirilmiştir (BOA: DH.MKT 1993/7). İlaç yapımı için Cerrah Mustafa Efendi'nin talep ettiği ödeneye ihtiyaç olup olmadığının araştırılması için Sıhhiye-yi Askeriye Dairesi'ne talimat verilmiş (BOA: DH.MKT 199/25, BOA DH.MKT

2000/102), ardından da masrafların Dahiliye Veznesi'nden ödenmesi konusunda irade çıkmıştır (BOA İ.HUS 3/81). Beş ay sonra, "Cerrah-ı Sani-i Hazreti Şehriyari Kaymakam Mustafa Bey" tarafından tertip ve terkip edilen ilacın, kolera hastaları üzerinde kullanıldığına ve bir zararı ya da sakıncası görülmediğine, bu nedenle kolera hastalarında kullanılmasında sakınca olmadığına dair Tıbbiye-yi Şahane tarafından hazırlanan bir tasdikname Mabeyn-i Hümayun Başkitabet-i Celilesi'ne sunulmuştur (BOA: Y.MTV 88/30).

Cerrah Mustafa Efendi'nin kolera ilacına dair elimizdeki veriler bunlarla sınırlıdır. Belgelerde iki adet ilaç terkihi bulunmaktadır. Tıbbiye'deki komisyonun kararı açısından terkiplerin değerlendirilmesi yapılacak olursa, komisyon terkiplerin içerisindeki maddelerin dönemin kolera tedavilerinde zaten kullanılıyor oldukları konusunda büyük ölçüde haklıdır (Howard-Jones 1972: 390). Cerrah Mustafa Efendi'nin terkiibinde kullandığı ve dönemin kolera terkiplerinde rastlanmayan tek madde kaşıkotu ruhudur. Komisyonun Cerrah Mustafa Efendi'nin terkibine itiraz etme sebeplerinden bir diğeri ise kunduz böceği ruhu olmuştur. Çünkü bir böceğin terkiibe eklenmesi uygun görülmemiştir. Ancak dönemin ilaç farmakopesi olan "Düstur'ul-Edviye"de bu ilaç kayıtlı bulunmaktadır (Hüseyin Sabri 1874: 45). Yani o dönemde kullanımı yaygın ve yasal bir ecza olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle komisyonun gerekçesi tutarlı görünmemektedir. Ayrıca kunduz böceği ruhu dönemin Avrupa kolera tedavilerinde de yaygın olarak yer almıştır (Howard-Jones 1972: 390).

Genel olarak ishali durdurucu ve sindirimi kolaylaştırıcı özellikleriyle bilinen maddelerin (Baytop 1999) bileşiminden oluşan bu terkipleri komisyonun kararından bağımsız olarak değerlendirecek olursak, günümüz bilgilerine göre sıvı-elektrolit takviyesi ve uygun antibiyotikler ile tedavi edilen kolerada, bu terkiplerin iyileştirici bir etkilerinin olabileceğini düşünmek pek mümkün görünmemektedir. Zaten ilaçların denendiği ilk salgında herhangi bir başarısı görülemedi. Denemelerin yapıldığı ikinci salgın sırasında ise nasıl netice alındığına dair bir belge elimizde mevcut olmakla beraber, bu denemeden birkaç ay sonra ilaçların zararlı olmayıp kullanımlarında sakınca bulunmadığına dair Mekteb-i Tıbbiye bir tasdikname vermiştir. Buradan ilaçların hiç değilse zararlı olmadıkları anlaşılmaktadır. Yine de o dönemin şartlarında kolera hastalarında kullanımları yaygın olan

bu eczaların (Howard-Jones 1972: 390), Cerrah Mustafa Efendi'nin kendi yorumuyla bir araya getirilmiş olması bile tedavi geliştirme çabaları açısından oldukça önemlidir.

Belgelerde koleraya karşı ilaç keşfettiğinden bahsedilen Cerrah Mustafa Efendi, üç ayrı görev yerinde anılmaktadır. İlk belgelerde görev yeri Ordu-yu Hümayun, daha sonra Yıldız Sarayı Eczanesi olarak belirtilmekte, sonraki belgelerde ise kendisinden Cerrah-ı Sani-i Hazret-i Şehriyari Kaymakam Mustafa Bey olarak bahsedilmektedir. Bunun sebebi, Cerrah Mustafa Efendi'nin zaman içerisinde farklı görevlerde bulunması mıdır? Yoksa üç ayrı Cerrah Mustafa Efendi üç ayrı ilaç mı icat etmiştir? Belgelerin tarihlerinin birbiriyle çakışmaması ve olayların gelişim tarihleri göz önünde tutulduğunda, farklı görevlerde bulunmuş olan bir tek Cerrah Mustafa'dan bahsedildiğini düşünmek mümkündür.

Tabib Binbaşı Kaymakam Yusuf Zeki Bey'in Terkibi

Koleraya karşı ilaç geliştirme çabası gösteren bir başka Osmanlı tabibi, "Mabeyn-i Hümayun-u Mülükane tabiplerinden Kaymakam Yusuf Zeki Bey"dir. 11 Ocak 1890 (R. 28 Teşrin-i Evvel 1308) tarihinde Yusuf Zeki Bey'in ilacı Kimyager Bonkofski Bey'e tahlil ettirilmiş, Bonkofski Bey bu tahlil neticesinde "tertbin mikropalara karşı faydası görülebileceği düşünülmeğe de önce koleranın istila ettiği bölgelerdeki hastalar üzerinde denenmesi gerektiği" şeklinde rapor vermiştir. Sultan II. Abdülhamid Han bu rapora dayanarak, Tıbbiye Nezareti'ne Yusuf Zeki Bey'in ilacının Cerrah Mustafa Bey'in ilacıyla beraber denenmek üzere Halep ve Suriye vilayetlerine gönderilmesi emrini vermiştir (BOA: DH.MKT 1780/54).

Bu emir kendisine ulaşan Tıbbiye Nezareti, Cemiyet-i Tıbbiye-yi Mülkiye'den görüş almıştır. Cemiyet-i Tıbbiye-yi Mülkiye azaları ise Cerrah Mustafa Paşa'nın ilacı hakkındaki kanaatlerini Yusuf Zeki Bey'in ilacı için de tekrarlamışlar, bu terkipte yer alan maddelerin bir çoğunun kolera hastalığında kullanıla geldiğini ancak adı geçen terkinin henüz olumlu bir neticesinin görülemediği, terkipte yer alan diğer maddelerin ise tehlikeli maddeler oldukları ve şimdiye kadar hayvan ve insanlarda denenip denenmediklerinin bilinmediği, denendilerse bile sonuçların istatistiği çıkarılmadıkça kullanılmalarına cesaret edilemeyeceği şeklinde görüş bildirmişlerdir (BOA: DH.MKT 1783/128). Bildirilen bu görüş bilimsel kabullere uygun buluna-

rak Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilmiştir (BOA: DH.MKT 1787/74). Ancak II. Abdülhamid Han ilacın denenmesini desteklemiş, Mekteb-i Tıbbiye Nezaretine Yusuf Zeki Bey'den mesuliyeti üzerine aldığına dair bir taahhüd alınarak ilacın denenmesinin sağlanması talimatını vermiştir (BOA: DH.MKT 1787/74).

Padişahın bu emri üzerine Mekteb-i Tıbbiye Nezareti bir tebligat ile Yusuf Zeki Bey'e, hazırladığı ilacın mikropları yok edebileceğini, ancak henüz denenmemiş olduğundan yüksek miktarda kullanımının ölümlere sebep olabileceğini, bu nedenle önce hayvanlar üzerinde denenmesinin gerekli görüldüğünü, yine de eğer sorumluluğu üzerine alırsa ilacı denemesine izin verilebileceğini bildirmiştir. Yusuf Zeki Bey ise bu rapor kendisine ulaştıktan sonra derhal itirazda bulunmuş, bu görüşün bilime uygun olmadığını savunmuştur. Hangi ilaç olursa olsun fazla miktarda kullanıldığında zehir etkisi yaparak insanı öldürebileceğini, ilaç dozajlarının doğru ayarlanmasının ustalık gerektiren bir hekimlik marifeti olduğunu belirtmiş, kendi ilacını oluşturan karışımın insanları öldürebileceği görüşünü reddetmiştir. Ardından veremin erken evresi için Koch'un geliştirdiği ilaç sebebiyle beş-on kadar hastanın hayatını kaybettiğine ve bu hastalarda otopsiler yapıldığını gazetelerin yazdığına dikkat çektikten sonra, tedavisiz bırakılsalar bile üç-beş sene ömür sürebileceklerken Koch'un ilacı yüzünden hayatlarını kaybeden bu verimli hastalar dolayısıyla Koch'a bir sorumluluk yüklenmediğini vurgulamıştır. Oysa kolera hastalarının bazen üç-beş dakika içerisinde hayatlarını kaybedebilmekte olduklarını söyleyen Yusuf Zeki Bey, dünyanın hiçbir yerinde kolera hastalarına uygulanan ilaçların hayvanlar üzerinde denenmiş ilaçlar olmadığını, tabiplerin hiçbir sorumluluğu üzerlerine almayarak, sadece hastaları yakalandıkları bu tehlikeden kurtarmak halis niyetiyle kendi kanaatlerine uygun ilaçları kullandıklarını ifade etmiştir. Bir doktorun tedavisi altındaki koleralı vefat etti diye sorumlu tutulmasının bugüne kadar görülmüş ya da işitilmiş bir şey olmadığını savunmuştur. Yusuf Zeki Bey'e göre kolera ilaçlarının denenmesine engel bir başka durum, kolera mikroorganizmasının bulunduğu yerden alınmasıyla derhal etrafa yayılarak kolera bulaştırma tehlikesidir. Bu nedenle mikroptan korunarak denemeler yapılmasını mümkün görmemektedir. Son olarak halkın yararlanması için icad ettiği bu ilacın kullanım şeklini de içeren bir varaka ile beraber çeşitli yerlere gönderilmesini ve kolera tedavisi ile uğraşan hekimler tarafından kullanılmasının sağlanmasını, ilacın kullanımından başarılı sonuçlar alınacağı konusunda

şüphesi olmadığını ifade ederek dilekçesini tamamlamıştır (BOA: Y.MTV 47/36).

Yusuf Zeki Bey'in bu itirazına rağmen Mekteb-i Tıbbiye Nezareti sorumluluğu aldığına dair kendisinden bir taahhüd talebinde ısrarcı olunca, Serre't-tıbbı Mavroyani Paşa Yusuf Zeki Bey'e Cemiyet-i Tıbbiye-yi Mülkiye huzurunda keşf ve tertib etmiş olduğu ilacın mesuliyetini üzerine almasını ve deneme için izin istemesini önermiştir. Bunun üzerine Yusuf Zeki Bey, adı geçen cemiyete, görüşmeleri sırasında kolera hastalığı hakkında fikir alış-verişinde bulunmayı teklif etmiş, ancak teklifi kabul görmemiştir. Yusuf Zeki Bey de Padişah Sultan II. Abdülhamid'e başvurarak, böylesi dehşetli ve önemli bir hastalık hakkında fikir alış-verişinde bulunmanın halkın yararına olduğunu, bu nedenle Mabeyn-i Hümayun'da Teftiş-i Askeri Komisyonu önünde, Cemiyet-i Tıbbiye-yi Mülkiye'den bir kaç doktor ile müzakere etmek istediğini bildirmiştir (BOA: Y.MTV 47/36). Böylece Yusuf Zeki Bey Saray'ın hakemliğini talep etmiştir. Ne yazık ki Yusuf Zeki Bey'in bu davetine Cemiyet-i Tıbbiye-yi Mülkiye üyeleri icabet etmemişler ve müzakere gerçekleştirilememiştir. Ancak kısa bir süre sonra Sultan, Yusuf Zeki Bey'in mesuliyeti üzerine alması şartını yineleyerek ilacın denemesinin sağlanması talimatını vermiştir (BOA: DH.MKT 1802/113)

Padişahın bu talimatı üzerine, Yusuf Zeki Bey'e ilacından lüzumu kadar imal edebilmesi için Dahiliye bütçesinden ücret ödenmiş, hazırlanan ilaçların Yusuf Zeki Bey'in bizzat seçeceği bir tabip tarafından salgın bölgelerinde denenmesi konusunda gerekli işlemler başlatılmıştır. Böylece Hanya'da bulunan Tabip Binbaşı Kaymakam Bağdasar Efendi ilacı denemek üzere Suriye ve Hudeyde bölgesinde görevlendirilmiştir (BOA: DH.MKT 1883/62). Bağdasar Efendi'nin bu görev dolayısıyla alacağı maaş, işe başlamasından itibaren görevi son bulana kadar aylık 750 kuruş olarak belirlenmiştir. Ayrıca kendisine, Dersaadet'ten ödenen yolluk harcırahının yanında, varış harcırahı olarak da Suriye Vilayeti tarafından 758 kuruş ödenmesine karar verilmiştir (BOA: DH.MKT 1889/72, DH.MKT 1898/54).

Binbaşı Bağdasar Efendi, 18 Kasım 1891 (R. 6 Teşrin-i Sani 1307) tarihinde, Yusuf Zeki Bey'in ilacını denemek üzere Şam'a hareket etmiştir (BOA: DH.MKT 1898/54). 21 Mayıs 1892 (R. 9 Mayıs 1308) tarihinde ise Dersaadet'e geri dönerek, ilaçla ilgili tecrübelerini bir rapor halinde sunmuştur. Bu rapora göre, Bağdasar Efendi ilacı sadece üç hasta üzerinde kullanabil-

miş, iki hasta üzerinde istenilen sonuca ulaşmıştır. Ancak bu kadarcık tecrübeyle ilacın faydasının tasdik olunamayacağını belirtmiştir (BOA: DH.MKT 1952/1). Bu rapor üzerine Sultan II. Abdülhamid Han “bu işin peşinin bırakılmamasını” istemiş, tekrar kolera salgını görüldüğünde ilacın denemesine devam edilmesini emretmiştir (BOA: DH.MKT 1960/41).

Bağdasar Efendi ayrıca, Cerrah Mustafa Efendi'nin ilacını denemekle görevlendirilmiş olan Yüzbaşı Mehmed Salim Efendi ile benzer şekilde, görevi süresince maaşlarının bir kısmını alamamış olmaktan şikayet etmiştir. Bu şikayeti üzerine, görev yerine maaş ödemesinin yapılmama sebebi sorulmuş, eğer maaşlar sebepsiz yere ödenmediyse paranın derhal Bağdasar Efendi'nin belirteceği yere gönderilmesi istenmiştir (BOA: DH.MKT 1955/5).

Yusuf Zeki Bey'in kolera ilacını deneme vazifesi nihayete erdikten sonra, Bağdasar Efendi eski görev yerine iade edilmiştir. Ancak Sultan'ın emri gereği Sıhhiye Meclisi, yeni bir kolera salgını görüldüğünde aynı ilacı denemek üzere Bağdasar Efendi'nin görevlendirilmesini öngördüğünden, Yusuf Zeki Bey Bağdasar Efendi'nin eski görev yeri olan Girit'ten salgın ortaya çıkan bölgelere hızlıca gitmesinin mümkün olamayacağını gerekçe göstererek Dersaadet'te görevlendirilmesini arz etmiştir (BOA: Y.MTV 64/26). Bunun üzerine Bağdasar Efendi Maltepe Asker Hastanesi'nde görevlendirilmiştir (BOA: DH.MKT 1968/88).

Kısa bir süre sonra Trabzon'da bir kolera salgını ortaya çıkınca, Sultan II. Abdülhamid Yusuf Zeki Bey'in ilacından 500 şişe imal ettirilerek Polathane ve civarındaki kolera bulunan yerlere gönderilmesini emretmiş, durum Trabzon Vilayetine bildirilmiştir (BOA: DH.MKT 1984/77). İlaçların imalinde kullanılmak üzere dahiliye tahsisatından 150 liranın ilgili yerlere gönderilmesi talimatı da Maliye'ye iletilmiştir (BOA: DH.MKT 1985/71). Ardından Yusuf Zeki Bey'in ilacını denemek üzere yeniden görevlendirilen Bağdasar Efendi, Polathane Tahaffuzhanesi'ne istihdam edilmiş, böylece geçici görev ile Trabzon'a gönderilmiştir. Bağdasar Efendi'nin maaşı, memuriyetinin başlangıcından bitimine kadar aylık 750 kuruş olarak belirlenmiş, yolluk olarak kendisine 600 kuruş verilmiş, varış harcırahının ise kendisine Trabzon Vilayeti ve Maliye Nezaretinden ödenmesine karar verilmiştir (BOA: DH.MKT 1993/7).

Bağdasar Efendi, Yusuf Zeki Bey'in ilacını Suriye'de denemesinin ardından şimdi de Polathane'de görevlendirilmesi üzerine, terkiğini bilmediği bu ila-

cın etkisini tayin edebilmesi için hastaların başında gece gündüz beklemesi ve gözlemlerini kayıt altına alması gerektiğini, bu işin tek tabip tarafından gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını belirterek kendisine refakat edecek birkaç tabip daha verilmesi talebinde bulunmuştur. Ayrıca ilacın kaç hastada tecrübe edilmesi ve ne kadar vefayat olduğunda kullanımının terk edilmesi gerektiğini öğrenmek istemiştir. Bağdasar Efendi'nin bu talebi uygun görülerek gereğinin yapılması talimatı Seraskerlik'e iletilmiştir (BOA: DH.MKT 1991/84). Ancak bu denemeden alınan netice hakkında elimizde bir belge bulunmamaktadır.

Yaklaşık bir sene kadar sonra, Yusuf Zeki Bey bu kez ilacını Dersaadet'te deneme isteğiyle Şehremaneti'ne başvuruda bulunmuştur. Başvurusunda ilacının daha önce padişah emriyle Suriye'de denendiğini, ancak salgın kısa sürede son bulduğundan yeterli deneme yapılamadığını, bu nedenle başka bir salgın olduğunda ilacın yeniden denenmesi konusunda padişahın talimatı olduğunu belirtmiştir (BOA: DH.MKT 148/12). Şehremaneti Sıhhiye Komisyonu cevaben, Yusuf Ziya Bey'in "Muzadd-ı Koler" yani "Antikolera" isimli ilacı ile kullanma talimatı kendilerine teslim edilmiş olsa da, adı geçen mualecenin terkiibini bilmedikleri için denenmesine izin veremeyeceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Yusuf Zeki Bey'den ilacının terkiibini ve kullanım şeklini açıklayan bir tarifname ile bir şişe numuneyi Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane'ye göndermesi istenmiştir. Yusuf Zeki Bey de, "Muzadd-ı Koler" isimli ilacının terkiibini, kullanım klavuzunu ve bir şişe numuneyi Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane Nazırı Ahmed Paşa'ya takdim etmiştir. Nazır Paşa konuyu Sıhhiye-yi Umumiye Meclisi'ne havale etmiş, yapılan tetkikten sonra mualecenin terkiibini içeren varaka, Şehremaneti'ndeki Sıhhiye Komisyonu'na gönderilmiştir. Komisyon ilacın içeriğini öğrendikten sonra, ilaç kolera görülen bölgelerde denenmiş ve faydası görülmüştür (BOA: DH.MKT 2066/12).

Ancak Yusuf Zeki Bey, Mekteb-i Tıbbiye'nin gizli tutması gerekirken ilacın içeriğini usul ve nizama aykırı olarak Sıhhiye Komisyonu ile paylaşmasından rahatsız olmuş, Mekteb-i Tıbbiye Nazırlığına bir dilekçe yazarak bundan sonra terkiibin gizliliğine özen gösterilmesini talep etmiştir. Şehremaneti Sıhhiye Komisyonu tarafından yapılan denemeler sonucunda ilaç faydalı bulunduğundan dolayı da imtiyazının kendisine verilmesini istemiştir (BOA: DH.MKT 196/50).

İmtiyaz talebinin üzerinden 2,5 ay geçmiş olmasına rağmen bir cevap almayan Yusuf Zeki Bey bu durumu şikayet etmiştir. Yusuf Zeki Bey'e göre talebine bu kadar zamandır cevap verilmemesinin sebebi, Mekteb-i Tıbbiye tarafından kendisine beslenen düşmanlıktır. Muzadd-ı Kolera isimli ilacı hakkındaki tüm işlemleri bugüne kadar padişah emriyle Dahiliye Nezaretine ulaştırdığına dikkat çeken Yusuf Zeki Bey, Mekteb-i Tıbbiye'nin bu tavrı dolayısıyla "kamunun yararına ait ve insanlığa hizmet eden bu ilacın imtiyazını almak için Paris Darülfünun tabiblerine başvurmasına izin verilmesini" istemiştir (BOA: DH.MKT 196/50; DH.MKT 2066/12).

Yusuf Zeki Bey'in bu talebi üzerine durum Mekatib-i Askeriye-yi Şahane Nazırına sorulmuştur. Nazır Zeki Paşa cevaben, Yusuf Zeki Bey'in imtiyaz talebinin görüşülmek üzere Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'ye havale edildiğini, ilacın olumlu sonuçlarının sadece Yusuf Zeki Bey'in ifadelerine dayandığından ve başka tıbbi gözlem bulunmadığından ilacın bir kez de Kolerallılar Hastanesinde denenmek üzere Şehremaneti'nin ilgili komisyonuna gönderildiğini, ancak bu komisyondan henüz deneniş denemediğine dair bir cevap kendilerine ulaşmadığından Yusuf Zeki Bey'in talebine henüz karşılık verilemediğini belirtmiştir (BOA: DH.MKT 2066/12).

"Mabeyn-i Hümayun-ı Hazreti Şehriyari etıbbasından Kaymakam Binbaşı Yusuf Zeki b. Mihail Hamoya"nın geliştirdiği "Muzadd-ı Kolera" isimli ilaç hakkında elimizde başka belge bulunmamaktadır. İncelediğimiz belgeler ilacın terkihi, kullanım şekli, daha sonra imtiyazının Yusuf Zeki Bey'e verilip verilmediği konularında veri sağlayamamıştır.

Yusuf Zeki Bey'in keşfettiği ilaç için verdiği mücadele oldukça ilgi çekicidir. Mekteb-i Tıbbiye Nezaretine hem Cerrah Mustafa Efendi'nin hem de Yusuf Zeki Bey'in keşfettiği ilaçları öncelikle içerdikleri maddeler açısından değerlendirmiş, ardından hayvanlar ve insanlar üzerinde denenmesinin ve alınan sonuçların istatistiklerinin çıkarılmasının gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, kanıta dayalı tıp bakış açısını temsil ediyorsa da, ilaç keşfi yapmaya çabalayan tabiplerin karşılarında zorlaştırıcı bir durum oluşturmuştur. Bu nedenle Yusuf Zeki Bey'in, dönemin ilaç keşiflerine Avrupa'da nasıl yaklaşıldığını gösteren örnekler ile bir itirazı da olmuştur.

Her ne kadar kanıta dayalı tıp anlayışı Mekteb-i Tıbbiye'nin ilaç deneme-

leri için gerekli bulduğu süreci öngörüyorsa da, Yusuf Zeki Bey'in de örnek gösterdiği gibi, o dönemde bilimsel gelişmeler konusunda örnek alınan Avrupa'da da kolera tedavilerinin hiç birinde hayvanlarda denenmiş olma şartı aranmamaktaydı. Diğer taraftan Avrupa'da kolera hastalarının doğrudan bir denek olarak kullanıldığı vakalar da kaydedilmektedir. Örneğin Diffenbach ilk kardiyak kateterizasyon denemelerini, hayatlarından ümit kesilen kolera hastaları üzerinde gerçekleştirmişti (Howard-Jones 1972: 390). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Mekteb-i Tıbbiye'nin tutumu etik değerler açısından taktire şayan olmakla beraber, söz konusu olan hastalık o güne kadar etkili tedavisi bulunamamış, çok hızlı yayılarak kısa sürede hastaların hayatlarını kaybetmelerine yol açan kolera olduğunda, hastalığa bir çare bulunabilmesi için, Yusuf Zeki Bey'in de belirttiği gibi, etkisi olabileceği düşünülen ilaçların halisane niyetlerle denenmesinden başka yol olmadığı da bir gerçektir. İşte Sultan II. Abdülhamid belki de bu nedenlerle, dönemin bu dehşetli ve çaresiz hastalığı karşısında bir ümit olabilecek bu yeni ilaç keşiflerini desteklemiş, bu hastalığa bir an evvel çare bulunması gerektiğinden olsa gerek, Mekteb-i Tıbbiye'nin öngördüğü prosedürleri atlayarak, tabiplerin sorumluluğu üzerlerine almaları durumunda ilaçlarının denenmesine izin vermiştir. Bununla da yetinmeyip her fırsatta ilaçların denenip denenmediğini sorarak süreci yakından izlemiş, denemelerden alınan sonuçların takipçisi olmuştur.

Gerçi Yusuf Zeki Bey ilaçların kullanılmasına bağlı olarak ortaya çıkabilecek olumsuz neticelerden sorumlu tutulmaya da itiraz etmiştir. Kolera hastalarının bazen dakikalar içerisinde hayatlarını kaybettiklerine dikkat çekmiş, yine Avrupa'dan örnek vererek hiçbir doktorun uyguladığı tedavi dolayısıyla kolera hastalarının hayatlarını kaybetmesinden sorumlu tutulmadıklarını vurgulamıştır. Yusuf Zeki Bey, tüm bu argümanlarına rağmen kendisinden mesuliyeti üzerine aldığına dair bir taahhüdname istendiğinden, fikirlerini daha iyi savunabilmek için Mekteb-i Tıbbiye azaları ile bir hakem önünde müzakere etmeyi dahi teklif etmiştir. Ancak bu teklifi ne yazık ki kabul edilmemiştir. En sonunda ilacını denemesine başka türlü izin verilmediğinden ilacın sorumluluğunu üzerine almayı kabul etmiştir.

Mekteb-i Tıbbiye ilacın denenmesi konusunda zorluk çıkardığı gibi, denenip başarısı görüldükten sonra ilacın imtiyazının Yusuf Zeki Bey'e verilmesi konusunda da bazı güçlükler çıkarmıştır. Örneğin usule göre ilacın terkiibini

gizli tutmaları gerekirken, Yusuf Zeki Bey'in haberi olmaksızın Şehremaneti ile paylaşmışlardır. Bu durum ilacın mucidi olan Yusuf Zeki Bey'den önce bir başkasının ilacı kendine mal ederek imtiyaz talebinde bulunmasına yol açma riski taşıyorsa da, neyse ki böyle bir olay yaşanmamıştır. Yine Zeki Bey'in imtiyaz talebine uzunca bir süre yanıt vermeyerek başka bir zorluk daha çıkarmışlardır. Öyle ki Mekteb-i Tıbbiye'den imtiyaz alabilmekten umudunu kesen Yusuf Zeki Bey, imtiyaz için Paris Üniversitesi'ne başvurma izni istemek durumunda kalmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in bizzat verdiği izin ve talimatlarla denendiğini bildiğimiz Yusuf Zeki Bey'in ilacı "Muzadd-ı Kolera"nın kolera hastalarında başarılı sonuçlar verdiğine dair kayıtlar bulunması, bir Osmanlı askeri tabibinin önemli bir buluşa imza atmış olduğunu göstermektedir. Ne yazık ki ilacın imtiyaz alıp alamadığını bilememekteyiz. Eğer Yusuf Zeki Bey'in de iddia ettiği gibi, kendisinin mücadeleci yapısı dolayısıyla Mekteb-i Tıbbiye Nezereti üyeleri onunla inatlaşmış ve bu sebeple imtiyazı vermemiş iseler, bir buluşumuzun tarihin gizli derinliklerine gömülmüş olması muhtemeldir.

Tabib Binbaşı Halim Bey'in Kolera Terkibi

II. Abdülhamid döneminde koleraya karşı ilaç keşfetmiş olan bir başka isim "Bab-ı Vala-yı Seraskeri Merkez Hastanesi tabiplerinden Binbaşı Halim Efendi"dir. Binbaşı Halim Efendi'nin ilacı hakkında elimizde bulunan belgelerden, bu ilacı bir yıl önceki kolera salgını sırasında görevlendirildiği Bağdad ve çevresinde bulunduğu sırada geliştirdiğini öğrenmekteyiz. "Halis Antikolerik (*Sarih-i Muzadd-ı Kolera*)" olarak isimlendirdiği ilacının kullanma şeklini Yıldız Saray-ı Hümayunu Başkitabet Dairesi'ne sunduğu bir dilekçede tarif etmektedir. Binbaşı Halim Efendi kendi keşfi olan ilacın, "bir yaşından on yaşına kadar çocuklara her 15 dakikada bir tatlı kaşığı ve on yaşından büyüklere her 15 dakikada bir çorba kaşığı olmak üzere 1,5 saatte 6 kaşık verilerek kullanıldığını" ifade etmiştir. "Eğer bu süre içerisinde kusma, sancı ve ishal sakinleşirse yarım saatte bir, eğer sakinleşmezse 15 dakikada bir verilmeye devam edilmesi gerektiğini" belirtmiş, "hastanın kuvvetine ve mizacına göre hastalığı tedavi etmek, ilacın kesin etkisinin görülebilmesi için hastanın önceden bünyevi bir hastalığı olup olmadığına dikkat edilmesinin bir tabibin ustalığına havale edilmesini" önermiştir. "Kullanma şeklini açıkladığı ilacından yeteri kadar tedarik edilerek, hala kolera hüküm süren bölgelerde tecrübe edilmesinden fayda görüleceğini" padişaha arz etmiştir.

Bu dilekçe üzerine Sultan Abdülhamid, daha önceden ilaç tertip etmiş olan ve ilaçlarının denenmesi hakkında padişah emri bulunmasına rağmen yeteri kadar denenemediğinden şikayet eden Yusuf Zeki Bey ve Cerrah Mustafa Efendi ile beraber Binbaşı Halim Efendi'nin ilaçlarının, masrafları dahiliye bütçesinden karşılanarak tarifleri üzerine üretilmeleri ve kendi belirleyecekleri tabipler tarafından denenmek üzere kolera salgını görülen bölgelere gönderilmeleri hakkında irade buyurmuştur (BOA: İ.DH 1238/96993).

Sultan II. Abdülhamid'in bu iradesi üzerine 28 Ekim 1891 (R. 16 Teşrin-i evvel 1307) tarihinde ilaçtan lüzumu kadar imal edilerek masrafların dahiliye bütçesinden karşılanması ve ilacın kolera hüküm süren bölgelere gönderilerek Halim Efendi'nin seçeceği bir tabip tarafından denenmesi için gerekli yazışmalar yapılmıştır (BOA: DH.MKT 1883/62). 14 Kasım 1891 tarihli bir sonraki belgede, Binbaşı Halim Efendi'nin sevkiyat sürecinde 3 ay süreyi aşan ilaçlarından yeniden yapılması gerektiği ve bu iş için gereken paranın Dahiliye veznesinden ödenmesi talimatı yer almaktadır (BOA: DH.MKT 1889/63).

Padişahın emri ile Binbaşı Halim Efendi'nin ilacı, Cerrah Mustafa Efendi ve Yusuf Zeki Bey'in ilaçları ile beraber, denenmek üzere Suriye'ye gönderilmiş, ilacı deneme görevi Tabib Binbaşı Ahmed Hilmi Efendi'ye verilmiştir. Ahmed Hilmi Efendi'ye bu vazife için, görev yerinde bulunduğu süre boyunca ödenmek üzere 750 kuruş aylık bağlanmıştır. Ayrıca kendisine Dersaadet'ten bir yolluk harcırahı verilmiş, Suriye Vilayeti Seraskerliği'ne de varış harcırahı olarak Ahmed Hilmi Efendi'ye 758 kuruş ödenmesi talimatı iletilmiştir. Ahmed Hilmi Efendi gerekli yazışmalar sonrasında 18 Kasım 1891 (R. 6 Teşrin-i Sani 1307) tarihinde ilacı denemek üzere Şam'a hareket etmiştir (BOA: DH.MKT 1889/72; DH.MKT 1898/54).

Yaklaşık altı ay sonra 21 Mayıs 1892 (R. 9 Mayıs 1308)'de görevini tamamlayarak Dersaadet'e geri dönen Ahmed Hilmi Efendi, ilaçla ilgili tecrübelerini rapor etmiştir. Bu rapora göre ilacı yalnızca bir hasta üzerinde deneyebilmiş ve bu denemesinden de olumlu sonuç almıştır. Ancak ilacın kesin etkili olduğunu söyleyebilmek için denemelerin devam etmesi gerektiğini belirtmiştir (BOA: DH.MKT 1952/1). Ahmed Hilmi Efendi, ilaçları dememek üzere aynı anda görevlendirildiği diğer tabipler gibi, görev müddeti boyunca maaşlarının bir kısmını alamamış olmaktan şikayetçi olmuştur. Bunun üzerine Suriye Vilayeti'ne maaşların ödenmemesinin sebebi

sorulmuş, sebepsiz yere maaşlar ödenmemiş ise derhal kişinin belirteceği yere paranın gönderilmesi talimatı iletilmiştir (BOA: DH.MKT 1955/5). Ahmed Hilmi Efendi, ilacı deneme görevi sona erdikten sonra eski memuriyet yerine geri gönderilmiştir. Sultan Abdülhamid ilacın denenmeye devam edilmesini emretmiş, ilacı deneyecek tabiplere teşvik olması için mükafaatlar vaad edilmesini istemiştir (BOA: DH.MKT 1960/41).

Kısa bir süre sonra Trabzon'da kolera salgını ortaya çıkınca, Maltepe Hastanesi'nde görev yapmakta olan Ahmed Hilmi Efendi, daha önce Halim Efendi'nin ilacını denemek üzere Şam'a gönderildiği gibi, bu kez de aylık 750 kuruş maaş ile Polathane Tahaffuzhanesi'nde görevlendirilmiştir (BOA: DH.MKT 1991/84). Ardından Binbaşı Halim Efendi Trabzon'da denenecek olan ilacından gerekli miktarda üretmek için masraflarının karşılanması talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine, Halim Efendi'nin gerçekten ilacını imal etmek için paraya ihtiyacı olup olmadığının tespitine, eğer gerekliyse paranın ödenmesine karar verilmiştir (BOA: DH.MKT 1998/25, DH.MKT 2000/102, İ.HUS 3/81). Bu denemeden nasıl sonuç alındığı, başka denemeler yapılıp yapılmadığı, ilacın içeriği gibi konularda elimizde başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Osmanlı askeri tabipleri tarafından keşfedilen kolera ilaçlarının denenmesi sürecinde, keşif sahibi doktorların sahip olduğu unvan ile deneyen tabiplerin ünvanının aynı olması dikkat çekici bir husustur. Ayrıca kendilerine ödenen ücretlerin de ünvanlarına göre belirlenmiş olduğu görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit ettiğimiz belgelere göre 19. yüzyılın en önemli hastalıklarından biri olan koleraya karşı Osmanlı hekimlerinin ilaç geliştirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. 1885 yılından itibaren Osmanlı hekimlerinin koleraya karşı kendi ilaçlarını geliştirebilir duruma gelmelerinde hiç şüphesiz ki 19. yüzyıl başından itibaren mücadele edilen kolera salgınları sırasında kazanılan tecrübeler etkili olmuştur. Diğer taraftan, kolera ilacı geliştirmeye başlanılan dönem, kolera mikrobusunun keşfedilmesinden sonraya tekabül etmektedir. Bu durum ise 19. yüzyıl için yeni olan bu hastalığın iyice anlaşılması beklendikten sonra tedavi geliştirilmeye çalışılmış olabileceğini düşündürmektedir. Tüm bunların yanında ilaç araştırmalarını teşvik eden, destekleyen bir padişahın idareye gelmiş olması ile hekim-

lerimizin içerisindeki girişimciliğin ortaya çıkmış olabileceğini düşünmek de mümkündür. Yaptığımız çalışma sağlık alanında pek çok yeniliğe imza atmış bir padişah olan Sultan Abdülhamid'in yeni ilaç keşiflerini de desteklediğini göstermiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 199/25.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1780/54.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1783/128.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1787/74.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1802/113.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1883/62.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1889/63.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1889/72.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1898/54.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1952/1.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1955/5.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1960/41.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1968/88.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1993/7.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1998/25.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 2000/102.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1984/77.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1985/71.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 1991/84.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 148/12.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH.MKT 2066/12.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). İ.DH. 1150/89634.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). İ.DH 1238/96993.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). İ.HUS 3/81.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y.A.HUS 206/29.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y.A.HUS 228/76.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y.MTV 47/36.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y.MTV 64/26.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y.MTV 88/30.

Telif Eserler

- Baytop, Turhan (1999). *Türkiyede Bitkiler ile Tedavi*. İstanbul: Nobel Yay.
- Howard-Jones, Norman (1972). “Cholera Therapy in the Nineteenth Century”. *Journal of the History of Medicine and Allied Science* 27 (1): 373-395.
- Hüseyin Sabri (1874). *Düstur’ul-Edviye*. İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye Matbaası.
- Sarı, Nil vd. (2014). *II. Abdülhamid Devrinde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.
- Yıldırım, Nuran (2011). “Sağlıkta Devr-i Hamidi”. *II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul*. Ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti Yay. 245-263.

Studies on the Development of a Medication for the Treatment of Cholera during the Reign of Sultan Abdulhamid II*

Elif Gültekin**

Abstract

During the reign of Sultan Abdulhamid II, many innovations in the field of healthcare were carried out. The opening of new health facilities, giving importance to increase the number of healthcare workers, especially physicians and pharmacists, and the implementing of the discoveries and developments immediately to the field of healthcare in the Ottoman territories were among these innovations. The basis of basis of scientific struggle with the epidemic and infectious diseases threatening public health was also laid during the reign of Sultan Abdulhamid II. In this article, drug development studies for the treatment of cholera that was among the innovations carried out in the field of healthcare during the reign of Sultan Abdulhamid II was revealed as an important and unknown step still now.

Keywords

Cholera, Development of a Medication, Medical discoveries, Abdulhamid II, Ottoman modernization.

* This article is extracted from my Ph.D thesis entitled “Cholera Treatments in Ottomans in the Nineteenth Century” supervised by Prof. Dr. Nil Sarı in the Department of History of Medicine and Ethics in Cerrahpaşa Medical Faculty, in 2016. The present work was supported by the Research Fund of Istanbul University. Project No: TDK-2016-3780.

Date of Arrival: 07 February 2017 – Date of Acceptance: 11 June 2017

You can refer to this article as follows:

Gültekin, Elif (2020). “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Koleraya Karşı İlaç Geliştirme Çalışmaları”. *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 92: 115-134.

** Dr. Lecturer, University of Health Sciences, Medical Faculty, Department of History of Medicine and Ethics – İstanbul/Turkey

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3241-2347

elifgultekin@yahoo.com

Исследования по разработке лекарства для лечения холеры в период правления султана Абдулхамида II*

Элиф Гюльтекин**

Аннотация

В правление султана Абдулхамида II было сделано много нововведений в области здравоохранения. Открытие новых медицинских учреждений, рост количества подготовленных работников здравоохранения, особенно врачей и фармацевтов, а также внедрение открытий и разработок непосредственно в области здравоохранения на османских территориях были частью этих новшеств.

Основы научной борьбы с эпидемическими и инфекционными заболеваниями, угрожающими общественному здоровью, были также заложены во времена правления султана Абдулхамида II. В данной статье исследования по разработке лекарственных средств для лечения холеры, которые были среди инноваций, проведенных в области здравоохранения в правление султана Абдулхамида II, представлены как важный шаг, не получивший освещения в литературе.

Ключевые слова

холера, разработка лекарства, медицинские открытия, Абдулхамид II, османская модернизация.

* Данная статья подготовлена на основе работы "Лечение холеры у османов в XIX в.", выполненной в 2016 году на кафедре истории медицины и этики медицинского факультета Стамбульского университета (руководитель проф. Нил Сары). Работа над диссертацией была поддержана отделом научно-исследовательских проектов Стамбульского университета, код проекта TDK-2016-3780.

Поступило в редакцию: 07 февраля 2017 г. – Принято в номер: 11 июня 2017 г.

Ссылка на статью:

Gültekin, Elif (2020). "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Koleraya Karşı İlaç Geliştirme Çalışmaları". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 92: 115-134.

** Д-р, преподаватель, Университет медицинских наук, медицинский факультет, истории медицины и этики - Стамбул / Турция

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3241-2347

elifgultekin@yahoo.com